

KADINLARIN ADALETE ERİŞİMİ*

Arş. Gör. Duygu HATIPOĞLU AYDIN**

Makalenin Geldiği Tarih: 01.10.2015 **Kabul Tarihi:** 02.12.2015

* **Bu makale hakem incelemesinden geçmiştir ve TÜBİTAK-ULAKBİM Veri Tabanında indekslenmektedir.**

** A.Ü.H.F., Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi.

ÖZ

Mevcut yasalarla yasaların uygulaması arasındaki farkın ölçülebileceği alanlardan biri olarak adalete erişim, toplumsal yaşamda ve sosyo-legal çalışmalarda önemli bir yer tutmaktadır. Haklardaki eşitlik ile gerçek eşitsizlikler arasındaki çelişkinin ortaya çıkarılmasında adalete erişim süreçlerinde, toplumsal sınıf ve grupların yanında, toplumsal cinsiyet meselesine ayrı bakılması önemlidir. Gündelik hayatta, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan sorunların ve uyuşmazlıkların çözümünün, eşitlik prensibine dayalı hukuki mekanizmalarla öngörülmüş olması, her zaman çözümü garantilemediği gibi, çözümsüzlüğü derinleştiren bir unsur da olabilmektedir. Bu çalışmanın amacı vatandaşların tümü açısından eşit koşullarda erişilebilir olması öngörülen ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, hukuki eşitlik ile kesiştiği noktalardan biri olan adalete erişim süreçlerinde kadınların durumlarını değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Adalete erişim, toplumsal cinsiyet, eşitlik, mahkeme süreci, sosyo-legal çalışmalar.

WOMEN'S ACCESS TO JUSTICE

ABSTRACT

Access to justice, one of the fields where the difference between existing codes and the implementation of the same covers a significant space in social life and socio-legal studies. It is important to deal with gender issue separately regarding access to justice processes besides social classes and groups while revealing the ambiguity between equality in rights and actual inequalities. In everyday life, as the settlement of problems and disputes arisen from gender inequality being foreseen with the mechanisms based on equality principle fails to guarantee settlement for all times, it may also be an element which deepens the deadlock. The aim of this study is to assess the status of women in access to justice processes which is foreseen that it should be accessible under equal conditions and which is one of the junction points with legal equality.

Keywords: Access to justice, gender, equality, judicial process, socio-legal studies.

Adalete Erişim

Her gün onlarca insan adliyelerde tek başına ya da bir avukat marifetiyle, bir uyuşmazlığı çözmek için hazır bulunuyor. Her gün adliyelerde zaman tüketen yüzlerce insan içinde pek çok kadın, tek başına ya da avukatıyla bir velayet, boşanma, mal paylaşımı, tazminat, iş kazası, işçilik alacakları davası için adliyeye geliyor. Bu kadınların pek çoğu tek başına mahkemede derdini anlatmaya çalışıyor, kesin süreli işleri kendisine hatırlatan mübaşirleri can kulağıyla dinliyor, avukatın istediği tanıkları bir araya getirmeye çalışıyor, duruşmanın öğleden sonraya kalmasını işverene nasıl anlatacağını düşünüyor, dosya yoğunluğu nedeniyle aylar sonraya bırakılan duruşmada çocuğunu nereye bırakacağını hesabını yapıyor, adli yardım bürosu nerede, istenen evrak, adliye içinde koşturmaca, harç parasını denkleştirme, keşke bir avukatım olsaydı, keşke hiç bu işe bulaşmasaydım, keşke hiç dava açmasaydım...

Bu kadar koşturma, çaba ve olanakların zorlanması sonucunda mahkemenin vereceği karar adaleti sağlamaya yeter mi? Oysa yasalar açıktır, herkesin kendini savunma, mahkeme önüne davasını götürebilme hakkı vardır. Üstelik bu hakkı destekleyen pek çok yasa hükmü de mevcuttur. Devlet, maddi imkanı iyi olmayan vatandaşlarına davalarını takip etmek üzere ücretsiz avukat desteği sağlar, mahkeme masraflarını karşılar. Oysa adalete erişim, adli yardım, adli müzaheret gibi kurumların yalnızca bir parçası olduğu, çok boyutlu, çok zamanlı bir adalet meselesidir. Bu çalışmada, adalete erişimi, sosyolojik bir perspektiften yola çıkarak tanımlamaya çalışacağım. Çok boyutlu ve geniş bir süreç olan adalete erişimin her yönüyle ele alınmasının yarattığı zorluk nedeniyle, çalışmayı kadınların mahkeme deneyimleriyle sınırlandırdım.

Çalışmanın çıkış noktasını, son yıllarda kadın sorununun gündemine alan yasalarla bu yasaların uygulanması arasındaki farklılıkları anlama çabam oluşturuyor. Bu farklılıklar da, bu farklılığı anlama çabası da elbette yeni bir şey değil. Hukuk sosyolojisi literatüründe, bu mesele en genel anlamıyla “kitaplardaki hukuk” ve “gerçek hayattaki hukuk” olarak ayrılmış ve bu ayrım üzerine yaklaşımlar geliştirilmiştir. ‘Boşluk problemi’ (gap problem) kısaca uygulamadaki hukukla kitaplardaki hukuk arasındaki farkı vurgulayan bir yaklaşımdır ve “yasaların vaat ya da iddia ettikleriyle, somut etkileri arasındaki ‘uyuşmazlık’ ya da ‘ayrılma’” olarak tariflenmektedir.^[1] Bu tartışmanın kökenlerini de hukuki realizm akımında bulabiliriz. Hukuki realizm akımı, 1920’lerde belirli durumlarda yargısal kararların objektif bir temele dayandığını iddia eden dönemin

[1] David Nelken, “Gap Problem in the Sociology of Law: A Theoretical Review, The,” *Windsor Yearbook of Access to Justice* 1 (1981): 41.

hukuk doktrini fikrine bir müdahaledir.^[2] Hukuki formalizme ya da hukuktaki şekli akılcılığa karşı bir cephe olarak Sosyolojik Hukuk Bilimi ve daha eleştirel bir şekilde hukuki realizm akımına dahil olan düşünürler, yargısal karar verme sürecine odaklanarak, hakimlerin kararlarının şekli, gayri şahsi, değer yargılarından bağımsız olduğu ve kıyassal akıl yürütme metoduyla verildiği iddialarını farklı şekillerde sorgulamışlardır.^[3] Hukuku bir sosyal bilim olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Bilimsel bilginin üretildiği laboratuvarlar da, artık hukuk kitapları, hukuk kütüphaneleri değil, gerçek hayattır.^[4]

1960'ların sonu ve 1970'lerin başında, hukuk ve toplum hareketinin de ortaya çıkışı, boşluk çalışmalarını güçlendirmiştir. Hukukun nasıl işlediğini anlamaya dair çalışmaların bir araya geldiği Hukuk ve Toplum Hareketi, hukuku geniş toplum perspektifinde tartışan bir akımdır. Hukuk sadece mahkeme salonlarında, cezaevlerinde ya da hukuk bürolarında değil, hastanelerde, yatak odasında, okulda, tiyatrodada, romanlarda ve edebiyattadır.^[5] Adalet erişimi ise Hukuk ve Toplum Hareketinin ana gündemlerinden biri olarak tartışılmaya başlanmıştır.^[6] Hukuk ve Toplum hareketiyle bağlantılı olarak, 'boşluk çalışmaları', hukuk sosyolojisi çalışmalarında oldukça yer tutmuş ve kitaplardaki hukukla gündelik hayattaki hukukun tutarsızlığı pek çok çalışmaya konu edilmiştir.^[7] Başlangıçta kişilerin adalet erişimindeki eşitsizlikler konu edilirken, ilerleyen zamanlarda erişim problemi bir süreç olarak algılanmaya başlanmıştır.^[8]

Roderick A. Macdonald adalet erişimi dair tartışmalardaki değişiklikleri beş dalga halinde tarifler. Birinci dalga, 1960'larda Avrupa prosedürelcilerinin özel hukuk süreçlerinde ve kurumlarında reformları gözlemlenmesi ile başlar. ABD'de ise genel olarak yoksullar için hukuk tartışması yürütülür. Bu dalgada adalet erişimi mahkemelere ve avukatlara erişim olarak düşünülür. Yoksulları

-
- [2] Mark Tushnet, "Legal Scholarship: Its Causes and Cure," *Yale Law Journal* 90 (1981-1980): 1207.
- [3] Dragan Milovanovic, *An Introduction to the Sociology of Law*, 3 edition (Criminal Justice Pr, 2003), 119.
- [4] *Ibid.*, 110.
- [5] Susan S. Silbey, "Law and Society Movement," Ed. Herbert M. Kritzer, *Legal Systems of the World: A Political, Social and Cultural Encyclopedia* (Santa Barbara, California: ABC CLIO, 2002), 861.
- [6] Frank Munger, "Mapping Law and Society," in *Crossing Boundaries: Traditions and Transformations in Law and Society Research*, Ed. Austin Sarat (Northwestern University Press, 1998), 30–32.
- [7] Jon B. Gould and Scott Barclay, "Mind the Gap: The Place of Gap Studies in Sociolegal Scholarship," *Annual Review of Law and Social Science* 8, no. 1 (2012): 330.
- [8] *Ibid.*, 30.

avukatlık hizmetlerinden yararlandırılacak adli yardım programları, özellikle ceza davalarında, zorunlu ve etkili araçlar olarak görülmüştür. İkinci dalgada ‘adli yardım’ yaklaşımının yetersizlikleri görülmeye başlanmış, mahkemelerin performansı, usulleri ve örgütlenmeleri eleştiri konusu olmuştur.^[9] Bu dönemde reformlar ceza hukukunda gözaltı, tutuklama süreç ve usullerine, insani cezalara olduğu kadar medeni yargılama süreçlerine de odaklanmıştır. Genellikle hedef, yargılamanın yapısını ve tekniğini yeniden ele almak olmuştur. Ayrıca adalete erişim yoksulların olduğu kadar orta sınıfların da meselesi haline gelmeye başlamış, bürokrasinin de sadece yoksullar bakımından değil daha geniş çapta adaletsizlik yarattığı ortaya konmuştur. Üçüncü dalga adalete erişimde eşitlik ön plandadır. Eşitlik yalnızca dava açma yetisi ve fırsatı olarak değil, aynı zamanda silahların eşitliği olarak da görülmektedir.^[10] Alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının belirginleşmeye başladığı bu dönemin sloganı “hukukun demistifasyonu yoluyla yurttaşların güçlendirilmesi”dir. Dördüncü dalga adalete erişim 1990’lara tekabül eder ve bu dönemin merkez konusu önleyici hukuktur. Mağaza klinikler, semt adalet merkezleri, anlaşmazlıkları önleyici gayri resmi kuruluşlar ve nihayet uzlaştırma ön plandadır. Öte yandan artık adalete erişim, yasaların uygulandığı kadar, oluşturulduğu ve yürütüldüğü kurumlara kamunun katılımını içerecek şekilde geniş anlaşılmaya başlanmıştır. Beşinci dalga adalete erişim, hukuk sistemi içindeki tüm birimlere ve otoritelere tam kapasite ulaşılabilmesi, dışlanmışlar için eşit fırsatlar sağlamak olarak anlaşılmaktadır. Hukuk eğitimine, yargılama sistemine, polis dahil kamu hizmetlerine, Parlamento seçimlerine ulaşabilmeyi kapsamaktadır. Aynı zamanda bu süreçte vatandaşların dışlanma, güçsüzlük, saygı duyulmama hislerinin üstesinden gelmeye yönelik sistem değişiklikleri tartışma konuları arasındadır. Sağlık, sosyal hizmetler, çalışma, şiddet mağduriyeti ve medeni yargılamaya ulaşma eksikliği arasındaki korelasyon, ileriye etkili adalete erişim sistemi konuları arasında görülmektedir.^[11]

Adalete erişime dair ortak bir tanım olduğunu söylemek zordur. Ancak gelinen noktada adalete erişim bir hedef değil, bir süreçtir ve en önemli amacı bu sürece erişimden ziyade, maddi adaletin sağlanmasıdır. Bu adalet, yalnızca kanunlara, mevcut normatif yapının öngördüğü sonuca uygun bir adalet değil, geniş anlamda toplumsal adalettir.

[9] Roderick A. Macdonald, “Access To Justice in 2003- Scope, Scale, Ambitions” (Access to Justice for a New Century - The Way Forward sunum metni, Canada: The Law Society of Upper Canada, 2003), 2.

[10] Ibid., 3.

[11] Ibid., 4.

Bedner ve Vel'in adalete erişim tanımı, uzun soluklu bir sürecin tüm yönlerini ele alır tarzdadır. Onlara göre, adalete erişim, ciddi şekilde yoksul ve dezavantajlı bireylerin, adaletsizlikten mağdur olmaları halinde, bu adaletsizlikleri düzeltmeyi amaçlayan, devlet hukuku, dini hukuk veya örfi hukuk temelinde ve hukukun üstünlüğü doğrultusunda, devlet veya devlet dışı kurumlar nezdinde şikayetlerinin dinlenilmesi, şikayetlerine uygun muamele görmeleri imkanlarının varlığıdır.^[12] Bir süreç olarak adalete erişime dair araştırmalar için de bir analitik çerçeve ortaya koyarlar.^[13] Burada (1) gerçek hayat problemi ortaya konması, (2) farkındalık oluşturulması, (3) sorunun sınıflandırılması, (4) şikayetin tanımlanması, (5) -devlet, dini ve örfi hukuk bakımından- şikayeti çözebilecek mevcut mevzuatın keşfi, (6) çözüm mekanına ulaşılması, (7) şikayetin ele alınması ve (8) adaletsizliğin çözülmesi aşamaları, adalete erişim sürecinin tamamını göstermektedir.

Yukarıdaki tartışmalarla birlikte adalete erişim, kişilerin ortak adalet sorunlarına çözüm getirecek adalet kurumlarını kullanabilmek yetenekleri olarak tanımlandığında^[14], bu tanımın farklı öğeleri açısından durum değerlendirmesi yapılacaktır.^[15] Adalete erişimin ilk adımı, öncelikle, kişilerin hukuksal problemlerini çözebilecekleri mekanizmaların olması, bu mekanizmaların adalet sağlamaya elverişli olması ve kişilerin haklarının olmasıdır. İkinci aşama olarak kişilerin haklarına ve hukuksal problemlerini çözmeye yollarına ilişkin hukuki bilgilerinin düzeyi, adalete erişimin sağlanmasında etkilidir. Hukuki bilgiyi nereden aldıkları, hukuki bilgi kaynakları ve bu kaynakların etkinliği bu başlık altında değerlendirilmiştir. Üçüncü aşama hukuksal danışma ve temsildir. Burada hukuksal problem yaşayan kişilere hukuksal konularda danışmanlık yapabilen mekanizmaların varlığı ile bunların etkinliği tartışılmaktadır. Dördüncü aşama olarak adalet kurumlarına erişim yalnızca mahkemeleri değil, polisten başlayarak savcılık ve mahkeme süreçlerini kapsamaktadır. Erişimin zamanı ve maliyeti, hukuksal problemlerin çözülme hızı, kişileri adalet kurumlarına gitmekten alıkoyan engeller ve aksaklıkları çözmek üzere yapılan faaliyetler bu başlık altında değerlendirilmiştir. Adalet kurumuna gittikten sonra, hukuksal

[12] Bedner, A. W., J. A. C. Vel, "An Analytical Framework for Empirical Research on Access to Justice." *Faculteit der Rechtsgeleerdheid. Article / Letter to editor.* 15, 2010, 5-7

[13] *Ibid.*, 10.

[14] American Bar Association, *Access to Justice Assessment Tool: A Guide to Analyzing Access to Justice for Civil Society Organizations* (American Bar Association, 2012), 1.

[15] American Bar Association tarafından hazırlanan belgede, adalete erişimin altı ögesi, hukuksal çerçeve, hukuk bilgisi, hukuki danışma ve temsil, adalet kurumuna erişim, adli prosedür, icrası mümkün sonuçtur. Bu öğelere ilişkin soruların cevapları neticesinde, adalete erişime ilişkin ayrıntılı sayılabilecek bir resim ortaya koymak mümkündür.

problemin çözümü için öngörülen usul kuralları da beşinci aşama olan adil prosedür başlığı altında incelenmiştir. Nihayet adalete erişim sürecinin sonunda icrası mümkün sonuç aşaması, hukuksal problemin sonucunda kişilerin sorununun çözülmesi aşamasıdır.

Adalete erişim, bu çerçevede adaletsizliğin çözümüne giden tüm aşamaları kapsayan geniş bir tartışmadır. Gerçekten adalete erişimin engelleri de, bu geniş sürecin farklı boyutlarını ortaya koymaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) sıraladığı adalete erişim önündeki engeller^[16], Türkiye’de adli sistemle bir şekilde temas etmiş kişilere hiç de yabancı gelmeyecektir:

- Uzun gecikmeler; hukuk sistemini kullanmayı engelleyici maliyetler; bütçeye uygun hukuki temsilciliklerin eksikliği; yetkilerin ve gücün kötüye kullanılması (yasa dışı aramalar, bekleyişler, gözaltı ve hapisle sonuçlanan süreçler); yasaların zayıf şekilde uygulanması.

- Uygulamada ya da yasalardaki hukuksal çözüm yollarının yetersizliği. Pek çok hukuk sistemi, önleyici, zamanında, ayırıcı olmayan, yeterli, adil ve caydırıcı çözüm yolları saptamakta başarısız.

- Yasalarda ve hukuk sistemlerinde cinsiyet ayrımcılığı ve diğer engeller: Kadınları, çocukları, yoksulları ve diğer dezavantajlı grupları (engelliler ve okuma yazma düzeyi düşük olanlar dahil) korumakta başarısız olan mevcut yasalar.

- Özellikle kadınlar, çocuklar, cezaevinde ya da nezarethanedeki erkekler için fiili koruma eksiklikleri.

- Yasalarda mevcut olan, uygulamada öncelikli olan hakkında bilgi eksikliği ve haklarla ilgili sınırlı bilgi.

- Adli yardım sistemlerindeki yetersizlikler

- Reform programlarına kamu katılımının sınırlılığı

- Çok sayıda yasanın varlığı

- Şekilci ve pahalı hukuki prosedürler

- Ekonomik sebepler, korku, işe yaramayacağı duygusu gibi sebeplerle hukuk sisteminden uzak durma.

[16] UNDP, “Access to Justice: Practice Note” (United Nations Development Programme, 2004), 4.

Kadınların Adalete Erişimi

Kadınların adalete erişimleri, kadınların toplumsal konumları sebebiyle özel bir incelemeyi hak etmektedir. Adli makamlara başvuru, hukuki bilgiye ulaşma, dava açma süreçlerinde ekonomik kaygılar, kent içi ulaşım olanakları vb; genel olarak yoksulluk, eğitim, gündelik hayata ve kent yaşamına katılma gibi süreçlerde eşitsizlik, kadınların, adalete erişim süreçlerindeki pozisyonlarını farklılaştıran etkenler olarak görülebilir. Gündelik hayatta uyumsuzlukların çözümünün eşitlik prensibine dayalı hukuki mekanizmalarla öngörülmüş olması her zaman çözümü garantilemediği gibi, çözümsüzlüğü ve toplumsal cinsiyet gibi eşitsizlik biçimlerini de derinleştirebilmektedir. Hukuksal bir sorunla karşı karşıya kalan kadınların mahkeme aşamasındaki konumları, yasaların tarafsız düzenlemelerini pratikte eşitsizlikle sonuçlandırabilmektedir.

Modern hukukun temellerinden biri olan eşitlik ilkesi uyarınca, kanun önünde herkes eşittir. Öte yandan eşitlik ilkesinin gündelik hayattaki karşılığı eşitsizlik olabilir. Bir eşitsizlik biçimi olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği, adalete erişim süreçlerinde önemli tartışma başlıklarındandır. Mary Jane Mossman toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin gündelik hayattaki görünümünü, ceza hukuku dersinde tecavüz suçunu anlatan bir profesörün deneyimini alıntılıyarak tarifler. Buna göre, profesör, cinsel saldırıya ilişkin dersinde, öncelikle sınıftaki tüm erkek öğrencilere, cinsel saldırıdan korunmak için gündelik hayatlarında ne yaptıklarını sorar. Şaşkın bir sessizlik olur ve erkek öğrencilerden bir cevap çıkmaz. Daha sonra aynı soruyu kadın öğrencilere sorar. Birbirinden oldukça farklı yanıtlar gelir. Örneğin karanlıkta sarhoşlar olduğundan belirli bir alışveriş merkezinin otoparkına gitmemek, hava nasıl olursa olsun odanın penceresini kilitlemek, arabaya binmeden önce arka koltukta biri olup olmadığını kontrol etmek, kalabalık olmadığı zamanlarda kampüse gelmemek ve hatta yanında silah taşımak.^[17] Kadınların ve erkeklerin gündelik yaşamda güvenliklerini sağlamak noktasındaki deneyim farklılıkları yalnızca bir örnektir. Ancak bu farklılığın, adalete erişim meselesinin de toplumsal cinsiyet eşitsizliği gözetilerek ele alınmasını gerektirdiği düşüncesindeyim.

Bu noktada Mossman, bazı temel ilkelerin yeniden gözden geçirilmesinin gerektiğini belirtir. Buna göre “tarafsızlık”, “kamu/özel ikilemi”, “eşitlik”, adalete erişim süreçlerinde yeniden düşünülmesi gereken ilkelere. Çünkü kanun önünde eşitlik ilkesinin de gösterdiği gibi, “kategorik hak sahipliği”, yani yasalarda ve adalete erişimdeki tarafsız ve ayrımcı olmayan düzenlemelerin yarattığı kategoriler, kadınlar açısından çoğu durumda yapay kalabilir. Kadınların

[17] Mary Jane Mossman, “Shoulder to Shoulder: Gender and Access to Justice,” *Windsor Yearbook of Access to Justice* 10 (1990): 354.

ve erkeklerin gündelik yaşam deneyimleri arasındaki farklılık, bu tip “tarafsız” düzenlemelerin, kadınların aleyhine sonuçlanmasına sebep olabilir. Örneğin adli yardım hizmetlerine erişimde tarafsızlık, pratikte kadınlara, erkeklere göre daha az hizmet edebilir. Mossman’a göre, yasaların cinsiyet bakımından tarafsız dili, gerçekte örtülü ve cinsiyetçi tercihleri “gizlemektedir”. Yine kadınların erkeklere göre görece yoksulluğu da, tarafsız adli yardım hizmetinden kadınların daha az yararlanmasına yol açan bir durumdur.^[18]

Kamu/özel ikilemi, kadınları adalete erişim süreçlerinde geride bırakan bir başka durumdur. Burada Mossman, ceza yargılamalarında ve medeni yargılamalarda bütçelemeyi karşılaştırır ve ceza yargılamalarındaki (kamu) adli yardım hizmetinin, özel alanı düzenleyen medeni yargılamalara göre daha yüksek olduğunu belirtir.^[19] Benzer bir örnek, uygulama açısından Türkiye’de söz konusudur. Ceza yargılamalarında, sanık veya şüphelinin talebi haricinde, alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlardan dolayı yapılan soruşturma ve kovuşturmada ve müdafî bulunmayan şüpheli veya sanık; çocuk, kendisini savunamayacak derecede malul veya sağır ve dilsiz ise, sanık ya da şüpheliye zorunlu müdafî atanır. Ceza yargılamasında zorunlu müdafîlik sistemi varken, medeni yargılamalarda adli yardım uygulaması hem ihtiyaridir hem de zor ulaşılır. Mossman burada, mağdurları kadınlar olan erkeklerin yargılamalarında “özel” alandaki şiddetin “kamu alanında” cevaplanması gereken adli yardım temsiliyeti ile sonuçlandığını, bu arada kadınların temsil ya da koruma taleplerinin “özel” kaldığını vurgular.^[20] Örneğin ev içi şiddet mağduru kadın, ceza yargılamasında zorunlu müdafîlikten yararlanamazken (burada müdafîlik talebe bağlıdır), sanık kocaya doğrudan avukat atanabilmektedir. Nihayet “eşitlik” ilkesi bağlamında kadınların ve erkeklerin “eşitliği” de, “farklılığı” da, kadınların erkeklerle karşılaştırıldığı bir standart olarak erkekleri güçlendirir. Kadınlar erkeklerle aynı görülse bile, karşılaştırmanın kriterleri cinsiyetçidir.^[21] Bu halde, adalete erişim süreçlerindeki kâğıt üzerindeki eşitliğin, toplumdaki farklı eşitsizlik biçimleri ile bozulduğu söylenebilir.

Kadınların toplumdaki ikincil konumlarının karşılığı, pek çok ulusal hukuk sisteminde, özellikle aile hukuku, mülkiyet ve miras hakları ve istihdam alanlarında görülmektedir. Kadınlar adalet kurumlarına da erişmekte sıkıntılar yaşamaktadır. Yoksulluk hatırı sayılır bir engeldir. Ayrıca kadınların adalete

[18] Mary Jane Mossman, “Gender Equality, Family Law and Access to Justice,” *International Journal of Law and the Family* 8 (1994): 363.

[19] *Ibid.*, 364.

[20] *Ibid.*, 366–7.

[21] *Ibid.*, 367.

erişimde kurumsal engellerle karşı karşıya olduğunu söylemek mümkündür. Erkek egemen yargılama ve güvenlik kurumları, hakim, savcı, polisler dahil erkek görevliler, özellikle ev içi şiddet ve tecavüz gibi hassas konularda, kadınların şikayetini ya da sürecin takibini, utanç veya damgalanma gibi korkularla da birlikte zorlaştırmaktadır.^[22]

Kadınların adalete erişimi bakımından en önemli uluslararası metin CEDAW^[23] (The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women)'dir. Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi (Komite), 18 Şubat 2013 tarihinde adalete erişime dair “genel tartışma” düzenlemiş, bunun öncesinde farklı ülkelerden ve farklı örgütlerden fikir almış ve tartışma için genel bir kavram belgesi hazırlamıştır.^[24] Bu belgeye göre, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin 2. ve 15. maddeleri adalete erişim açısından hukuksal temel oluşturmaktadır.

Komite, adalete erişim hakkındaki çeşitli ülke gözlemlerini birkaç başlık altında toplamıştır. Buna göre kadınların hakları konusunda farkındalıklarının artırılması, hukuksal ve kurumsal reform ihtiyacı, adalet mekanizmalarındaki görevlilerin (hakim, savcı, polis vb) eğitilmesi, hukuki destek (*legal assistance*), kadınlara yönelik suçlarda etkin ve özenli soruşturmalar, faillerin kovuşturulması ve cezalandırılması, etkili çözümlerin, yeterli tazminatların sağlanması kadınların adalete erişimindeki sorunlar ve çözümler olarak genel başlıklardır.^[25]

Diğer yandan Komite, kadınların adalete erişimlerindeki zorluk ve engelleri sınıflandırmakta ve alt başlıklara ayırmaktadır. Buna göre hukuksal, kurumsal ve yapısal zorluklar, neredeyse tüm kadınlar için geçerli engeller oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi “ayırıcı hukuksal çerçeve”dir. Genel olarak ulusal yasalar, kadınları ayrımcılıktan koruyan ve kadınların haklarını tanıyan düzenlemeler içermemektedir. Bu bağlamda Komite, kadınların adalete erişimlerinin, anayasal, yasal düzeyde ve resmi ve gayri resmi adalet mekanizmaları yönünden

[22] “Legal Framework and Access to Justice”, <http://www.gsdr.org/go/topic-guides/gender/legal-framework-and-access-to-justice#intl>, E.T. 05.09.2015.

[23] Türkiye’de Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, 11.6.1985 tarih ve 3232 Sayılı Kanunla uygun bulunmuş, Bakanlar Kurulunca 24.7.1985 tarihinde 85/9722 sayılı kararla onaylanmış ve 14 Ekim 1985 tarih ve 18898 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. İhtiyari Protokol ise 30 Temmuz 2002 tarihinde TBMM tarafından onaylanmış ve 02 Ağustos 2002 tarihli resmi gazetede yayınlanmıştır. Böylece Türkiye 1986 yılında Sözleşme’ye taraf olmuş, 2002 yılında da İhtiyari Protokolü imzalamıştır.

[24] UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, “Access to Justice-Concept Note for Half Day General Discussion,” Ocak 2013.

[25] Ibid., 6–7.

tanınmasını ve güvence altına alınmasını gerektiğini belirtmektedir.^[26] İkinci engel grubu “kurumsal ve usuli engeller”dir. Hukuksal mekanizmaların ve sistemlerin çoğulluğu kadınların adalete erişiminde engel olabilmektedir. Kurumsal zayıflık da, yargı düzeninin özerkliğinin ve bağımsızlığının olmaması, eğitim öğretimdeki kötü standartlar, işe alma ve atama süreçlerinde düzenleme yokluğu, Devletin sorumluluğunda olan işlevlerin özelleştirilmesi, bu alanlardaki yozlaşma somut örneklerinde görülebilir. Yine, adli süreçlerde görevli olan hakim, savcı, polis, avukat gibi görevliler, kadınların haklarının ihlali konusunda yeterli duyarlılığı göstermemektedir. Özellikle yargısal sürecin başlangıcında, polis, savcılar ve kurumların zayıflığı, adalete erişimi engellemekte, üstünkörü soruşturmalar, kanıt toplamalar vb aşamaları bunun somut örnekleri olmaktadır. Kadınların mahkemelerde yetersiz temsilcileri, yargısal ve diğer yapılarda toplumsal cinsiyet dengesindeki bozukluklar, hem resmi hem de gayri resmi adalet mekanizmalarında kadınların adalete erişimleri önündeki engellerdendir. Kadınların özellikle şiddet gördüğü durumlarda, kadınları korumada ve hukuksal destek sağlamadaki yetersizlikler, kadınların yargısal süreçlerde ana dillerinde kendilerini ifade edememeleri de kurumsal engeller arasındadır. Komite’ye göre, bu başlık altında bahsedilmesi gereken en önemli adalete erişim engellerinden bir diğeri, özellikle şiddet davalarında zararı tazmin edecek uygun tazminat biçimlerinin yasalarca öngörülmemesidir. Pek çok adalet sistemi, önleyici, vaktinde, ayrımcı olmayan, tatminkar, orantılı ya da dönüştürücü çözümlere erişimi sağlamakta başarısız olmaktadır.^[27]

Toplumsal engeller de kadınların adalete erişimini zorlaştırmaktadır. Adalet sistemleri, sorunlarına çözüm sağlamayı vaat ettikleri toplumların değerlerini ve örf-adetlerini muhafaza eder. Özellikle ayrımcı toplumsal kurallar ve toplumsal cinsiyete ilişkin yorumlamalar, adalet sistemlerinin gelişimini etkiler. Patriarkal karakterli adalet sistemleri, polis ve yargılama makamları dahil, adalet hizmeti sunan unsurların toplumsal cinsiyet bakımından olumsuz ön yargılarına ve ayrımcı tutumlarına yol açabilir.

Yoksulluk ve finansal kaynakların eksikliği gibi sebepler de, kadınların adalete erişimi önündeki “fiili ve ekonomik engeller”dendir. Kadınlar, seyahat, mali durum ve çocuk bakımı konusunda bağımsız olmalıdırlar. Özellikle ev içi şiddet durumlarında, ihlallerden ve şiddetten korunmak için hukuk yollarına başvuramamaktadır çünkü çoğu durumda, mali olarak, yiyecek, barınma, toplumsal konum vb gibi durumlar açısından faile tamamen bağımlıdır. Kadınları arasında okuma yazma oranının düşüklüğü de bu engeller arasında sayılmaktadır.

[26] Ibid., 10.

[27] Ibid., 10–11.

Kadınlar haklarını, hangi hukuksal mekanizmalara başvurabileceklerini ve bunlara nasıl erişebileceklerini bilmiyor olabilirler.^[28]

Bunun yanında kadınlar arasındaki bazı dezavantajlı gruplardaki kadınların adalete erişim konusunda ek zorluklar yaşadığını söylemek mümkündür. Buna göre dezavantajlı kadınlar olarak yaşlılar, göçmen veya mülteciler, HIV/AIDS'liler, engelliler, etnik ya da dini azınlıklara mensup kadınların, adalete erişim süreçlerinde daha çok engelle bir arada karşılaştığını söylemek mümkündür. Yine çatışma ve çatışma sonrası durumlardaki kadınlar açısından, var olan kamu kurumları, kadınların haklarını korumaktan çok ihlal eder durumda olabilir. Cinsel şiddet, yer değiştirme, yoksulluğun kadınlaşması ve toplumsal cinsiyet rollerine içkin aile sorumlulukları, bu bağlamdaki kadınlar için daha hassas durumlar yaratabilmektedir.^[29]

Mahkemede Kadınlar

Kadınların adalete erişiminin özelliklerinin gözlemlenebileceği ve belki de en yakıcı alan mahkemelerdir. Bunun bir sebebinin, Türkiye'de uyuşmazlıkların çözümünün esas olarak mahkemelere tevdi edilmesi olduğunu düşünüyorum. Arabuluculuğa dair yasal düzenlemeler de var ve her geçen gün arabulucu sayısı artıyor ancak arabuluculuk alanları görece kısıtlanmış durumda.^[30] Bu da kadınların, örneğin çoğunlukla bir tarafı olduğu aile hukukuna ilişkin davaların mahkemelerde görülmesi anlamına geliyor. Haliyle kadınların toplum hayatındaki görece ikincil konumlarının adalet mekanizmalarındaki izlerini sürmek, mahkemeler bağlamında daha kolay olabiliyor. Diğer yandan aşağıda tartışacağım başlıklar, sadece kadınların değil, genel olarak herkesin adalete erişiminde sorun alanları olarak görülebilir. Amacım kadınlara özgü adalete

[28] Ibid., 12.

[29] Ibid., 13.

[30] Alternatif uyuşmazlık çözüm yolları bakımından Türkiye'de atılan adımların yeni olduğu söylenebilir. 07.06.2012 tarihinde kabul edilen 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu ile "yabancılık unsuru taşıyanlar da dâhil olmak üzere, ancak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri iş veya işlemlerden doğan özel hukuk uyuşmazlıklarının çözümlenmesinde" arabuluculuk uygulanabileceği, ancak aile içi şiddet iddiasını içeren uyuşmazlıkların arabuluculuğa elverişli olmadığını düzenlemektedir (madde 1/2). Arabuluculuğun genel olarak tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri konulara uygun olduğu söylenebilir. Bir konu hakkında sulh, kabul, feragat gibi işlemler geçerli ise, taraflar bu işlemlerle arzuları doğrultusunda bir karar alılabiliyorlarsa arabuluculuğa uygundur. Bu bakımdan arabuluculuk mal paylaşımına uygulanabilir ancak kamu düzenine ilişkin konularda örneğin velayette uygulanamaz. Arabuluculuk sistemi Türkiye'de oldukça yenidir ve etkilerinin görülmesi için uygulamanın genişlemesini beklemek gerekmektedir.

erişim konusuna eğilmek olduğundan, aslında mahkemelerde adalete erişimin kadınlar açısından bir fotoğrafını çekmeye çalışacağım. Öte yandan kadınların adalete erişim problemini hukuk yargılaması bağlamında ele alacağım. Bunun nedeni adalete erişimde önemli bir unsur olan adli yardım kurumunun, ceza ve hukuk yargılamasında farklı işleyiştir. Kamu-özel ayrımının kadınların adalete mekanizmasındaki konumlarını zorlaştırması ve bir çeşit eşitsizlik üretmesi yanında, normatif olmayan ancak fiili eşitsizlik en çok medeni yargılamalarda ortaya çıkmaktadır.

1. Kadınların hukuksal problemlerinde danışma ve temsil eksikliği;

Bilindiği gibi, hukuki danışmanlık ve temsil işlerinde avukatların yasadan kaynaklı tekel hakkı vardır. Avukatlık Kanunu'nun avukatlık ücretini düzenleyen 164. maddesi uyarınca da, avukatlar, asgari ücret tarifesinin altında davaya bakamaz ve ücretsiz avukatlık hizmeti sunulması halinde durumun Baro'ya bildirilir.^[31] Avukatlık ücretleri, işin niteliğine göre her yıl Türkiye Barolar Birliği tarafından yayımlanan "Avukatlık Asgari Ücret Tarifesi" ile belirlenir.^[32] Bunun dışında Barolar, tavsiye niteliğinde ücretleri belirttikleri avukatlık ücret tarifesi yayınlarlar. TBB'nin yayınladığı asgari ücret tarifesi altında iş almak yasaktır ve yapılan işler için bu tarifeden makbuz kesmek ve vergi ödemek zorunludur. Danışmanlık dahil, avukatların sundukları her hizmet ücretlendirilmiştir.

Adalete erişimde önemli bir unsur olarak avukat hizmetine erişimin maliyeti kadınlar açısından yüksek olabilir. Çalışma yaşamına katılımın ölçülmesinde göstergelerden biri olan istihdam oranı kişinin bizzat kendisinin veya çalıştığı işletmenin gelir getirici bir faaliyet içinde bulunmasıdır.^[33] Kadın istihdamının toplam istihdam içindeki payı 2013 yılında %29.9'dur.^[34] Kentte kadın istihdam

[31] Pro-bono hizmetler, ülkemizde yaygın olmamakla birlikte, ABD ve Avrupa'da, "genellikle ekonomik olarak güçsüz ve dezavantajlı kişi ve gruplara, avukatlar tarafından verilen ücretsiz hukuki hizmetler"dir. Pro-bono hizmetlerin adli yardımdan farkı, avukatlık hizmetinin ücretsiz olarak verilmesi, gönüllü olmasıdır. Özlem Altıparmak, "Pro Bono ve Adalete Erişim," 4 Kasım 2013, Bianet. Türkiye'de hizmet sunma biçiminde ücretsiz/gönüllü avukatlık sistemi bulunmamaktadır.

[32] 2015 yılında geçerli Avukatlık Asgari Ücret Tarifesi uyarınca vekalet ücretleri şu şekildedir: Büroda 1 saate kadar sözlü danışma 210,00 TL, dilekçe vb yazılması 300,00 TL, konusu para olmayan veya para ile değerlendirilemeyen hukuki hizmetlerde asliye hukuk mahkemesi için 1.500,00 TL, ceza soruşturma aşamasında takip edilen işler için 450,00 TL, konusu para olan veya para ile değerlendirilebilen hukuki işlerde ilk 30.000 TL için %12.

[33] Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Kadın İşgücü Profili ve İstatistiklerinin Analizi*, 2014, Ankara, 26.

[34] Ibid., 130.

oranı, erkeğe kıyasla çok düşük seyretmektedir. Kentte kadın istihdam oranı 2013'te %23,4'tür.^[35] Ayrıca çalışan kadınların ücretleri, erkeklere göre daha düşüktür. Özellikle eğitim durumuna göre, kadınlar ve erkekler arasındaki ücret farkı değişmektedir. Örneğin 2010 yılı itibarıyla ilköğretim ve altı eğitim durumunda aylık ortalama brüt ücret kadınlar için 874 TL, erkekler için 1066 TL'dir ve arada %18'lik bir fark vardır.^[36] Düşük gelir ve işsizlik de kadınların hukuksal danışmaya erişimlerini yetersiz kılan unsurlardandır. Bir diğer etken de, kadınların yoğun şekilde işgücünün dışında kalmaları sonucu gelir yoksunluğudur. Türkiye'de 2013 verilerine göre işgücünün dışında olan kadınların 15 yaş ve üstü nüfusa oranı %69,2'dir. İşgücü dışında olan kadınların %61,4'ü ev işleriyle meşgul olduğu için, %11,8'i eğitim öğretime devam ettiği için, %5,6'sı bakım işleriyle uğraştığı için işgücünün dışında kalmıştır.^[37]

Bu yoksulluğun ve yoksunluğun etkilerini adalet sisteminde çözümlenmesi için araçlarından biri adli yardımdır. Adli yardım medeni yargılamada iki şekilde sağlanmaktadır. İlki Baroların sunduğu ücretsiz avukat desteğini kapsayan adli yardım hizmetidir. Davasını bir avukatla sürdürmek isteyen^[38] ancak maddi durumu avukatlık ücretini ödemeye müsait olmayan kişiler, Barolar bünyesinde kurulmuş adli yardım bürolarına başvururlar. Bu bürolarda, ihtiyaç sahiplerini belirlemek için belirli bazı bilgiler talep edilir. Talepçinin gerçekten adli yardıma ihtiyacı olup olmadığını anlayabilmek üzere istenen evrak genellikle ekonomik durumu ortaya koymaya yönelik kurumlardan alınan belgelerdir. Adli yardımdan faydalanan kişiye avukat desteği sunulur. Kişi burada davasını, kendi seçtiği değil, Baro'nun belirlediği avukatla sürdürür. Adli yardım sistemi, ceza davası dışındaki alanlara ilişkindir ve Baro tarafından yürütülen adli yardım hizmeti, talepçiye avukatlık hizmetini ücretsiz vermekle sınırlıdır. Görevlendirilen avukata, göreve başlamasıyla birlikte, Avukatlık asgari ücret tarifesi uyarınca ücret ödenir. Baroların verdiği adli yardım hizmeti HMK düzenlemesindeki şekliyle yargılama giderlerini ve diğer yargısal masrafları kapsamamaktadır.

Bir diğer adli yardım biçimi, HMK kapsamında yargılama giderlerinin ödenmesidir. Eski adıyla "adli müzaheret"te, mahkeme masraflarının Devlet tarafından karşılanmasına, hakim karar verir. Adli yardımdan faydalanan kişiler, yargılama süresince, yargılama gideri ve takip gideri ödemezler, teminat

[35] Ibid., 26.

[36] Ibid., 81.

[37] Ibid., 60.

[38] Davasını avukatla yürütmek her zaman istek değil, çoğunlukla zorunluluktur. Bunun nedeninin hukuki bilgiye erişimdeki yetersizlikler ve hukuk dilinin anlaşılabilirliği olduğunu düşünüyorum. Bunlar da mahkemede adalet erişim sürecinin başlıklarındandır.

gösterme zorunlulukları yoktur, tüm giderler Devlet tarafından avans olarak ödenir ve adli yardım, davanın takibinde avukat gerekliyse, ücreti sonradan ödenmek üzere avukat teminini de kapsar.

CEPEJ (*The European Commission for the Efficiency of Justice*- Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu) 2012 verileriyle hazırladığı raporuna göre, Avrupa'da kamu mercileri tarafından adli yardım sistemi aracılığıyla adalete erişimi kolaylaştırmak için ülke sakini başına ortalama 8,63 Euro harcanmıştır. Türkiye, adli yardıma ayrılan kamu bütçesi karşılaştırmasında kişi başı 1,19 Euro harcama ile 44 ülke arasında 27. sırada yer almaktadır. En az bütçe 0,02 Euro ile Arnavutluk ve en çok bütçe 53,55 Euro ile Norveç tarafından ayrılmıştır.^[39] Türkiye'ye ilişkin veride hem CMK, hem HMK sistemi hem de Baroların sağladığı adli yardım hizmeti yer almaktadır. 2010-2012 yılları arasında adli yardıma tahsis edilen bütçenin ortalama yıllık değişimi bakımından Türkiye'de %13,2'lik bir artış gerçekleşmiştir.^[40] 2012 yılında Avrupa'da kişi başına bütün mahkemelere, savcılıklara ve adli yardıma tahsis edilen bütçe ortalaması 60,6 Euro'dur. Türkiye, kişi başı 18,3 Euro ile 47 ülke arasında 40. sırada yer almaktadır. Bu kalemde en az bütçe 4,7 Euro ile Moldova, 197,7 Euro ile İsviçre tarafından ayrılmıştır.^[41] Tüm mahkemelere, savcılıklara ve adli yardıma ayrılan kamu bütçesindeki 2010-2012 yılları arasındaki değişimde Türkiye %12,2'lik bir artış göstermiştir.^[42] Yine CEPEJ verilerine göre, 2012 yılında yargı sistemine ayrılan bütçenin %6,49'u adli yardıma harcanmıştır. Diğer harcama kalemleri mahkemeler ve savcılık hizmetleridir.^[43] Türkiye'de adli yardıma ayrılan kamu bütçesi kişi başına 1,19 Euro'dur ve bunun %82,3'ü ceza davalarına ayrılırken %17,7'si cezai olmayan davalara tahsis edilen adli yardım bütçesidir.^[44] Yine, 2012 yılında Türkiye'de 100.000 kişi başına adli yardım sağlanan kişi sayısı 135'tir.^[45] Bu verilerden medeni yargılamalarda adli yardım hizmetinin çok düşük düzeylerde seyrettiği, zorunlu müdafilik sisteminin ceza yargılamasına tahsis edilen adli yardım hizmetini artırdığı görülmektedir.

[39] Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu (CEPEJ), *Avrupa Yargı Sistemleri 2014 Basımı (2012 Verileriyle): Adaletin Etkinliği ve Kalitesi*, CEPEJ Çalışmaları, (Fransa: Avrupa Konseyi Yayınları, 2014), 54.

[40] Ibid., 56.

[41] Ibid., 64.

[42] Ibid., 66.

[43] Ibid., 70.

[44] Ibid., 78

[45] Ibid., 83.

Zorunlu müdafiliğe ulaşma bakımından kadınlar açısından kısıtlama görülmezken, kadınların özel hukuksal problemlerini oluşturan aile hukuku alanında adli yardım hizmetinin oldukça düşük seyrettiği ortadadır. Konunun somutlanması bakımından İstanbul Barosu'nun açıkladığı adli yardım hizmetine ilişkin verilere bakılabilir. 20 Ağustos 2013 tarihli bir habere göre, İstanbul Barosu'nun adli yardım bürolarına 2011'de yapılan 7.531 başvurudan 6.529'una, 2012'deki 10.901 başvurudan 10.332'sine, 2013'de de 8.088 başvurudan 7.883'üne avukat görevlendirilmiştir. 2012 yılında görevlendirilen 7.883 avukatın 3.059'u ise velayet, nafaka, koruma kararı, mal paylaşımı gibi kadınların aile hukukunu ilgilendiren sorunları için olmuştur.^[46]

Kadınlara verilen hukuki hizmetin altyapısında toplumsal cinsiyet eğitiminin ve farkındalığının da olması gerekir çünkü kadınlara hukuki danışmanlık ve temsil sağlayan avukatların ve kişilerin aldıkları hukuk eğitimi de, verilen hizmeti etkileyen unsurlardandır. Örneğin Ankara Barosu bünyesinde yer alan Gelincik Merkezi'nde görev alan avukatlara toplumsal cinsiyet eğitimi verilmektedir ancak Ankara Barosu adli yardım eğitiminde toplumsal cinsiyet eğitimi yoktur.

2. Kadınların mahkemelere fiziki erişimi ve maddi erişimindeki sıkıntıları;

Mahkemede dava açmak ya da Savcılığa şikayette bulunmak için adliyeye gelme zorunluluğu vardır. E-adalet projesi kapsamında işletilen UYAP (Ulusal Yargı Ağı Projesi), vatandaş portalı mevcuttur ancak bu portaldan yapılabilecek işlemler sınırlıdır.^[47] Kaldı ki, 18 Ağustos 2015 tarihli TÜİK verilerine göre^[48], 16-74 yaş grubundaki bireylerde bilgisayar ve İnternet kullanım oranları sırasıyla %54,8 ve %55,9'dur. Bilgisayar ve İnternet kullanım oranları 16-74 yaş grubundaki erkeklerde %64 ve %65,8 iken, kadınlarda %45,6 ve %46,1'dir.

[46] "Adli Yardım İsteyen Kadınlara Verilen Avukat Desteği" başlıklı, 20.08.2013 tarihli haber, <http://www.sondakika.com/haber/haber-adli-yardim-isteyen-kadinlara-verilen-avukat-4961102/>, E.T. 09.12 2013.

[47] UYAP Vatandaş Portalında, kişiler dava dosya numaralarını, duruşma günlerini, dosyanın fiziki ortamdan sanal ortama aktarılan tüm içeriğini, varsa mahkeme kararını görebilmekte ve açacakları dava ve değişik iş davaları için harç bedellerini hesaplayabilmektedirler, Yargıtay ve Danıştay'da bulunan davaların durumunu sorgulayabilmektedirler. Ancak bu işlemler sadece e-imza ve mobil imza ile sisteme girişlerde mümkündür. E-Devlet şifresi ile dosyadaki belgeler görüntülenememekte, yalnızca dosyalardaki işlemlerin safahat bilgilerini (dava konusunu, dosyanın durumu, taraflarını, davanın aşamasını, duruşma gününü, dosyanın Yargıtay'dan dönüp dönmediğini) görebilmektedirler. UYAP sisteminin daha çok avukatlar için etkin olduğu söylenebilir. Avukatlar UYAP üzerinden, duruşmaya girme dışında dosyayla ilgili neredeyse tüm işlemleri yapabilmektedirler.

[48] TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2015

Ayrıca hanelerin %46,5'inde internet bağlantısı vardır. Dolayısıyla UYAP sisteminin vatandaşlar açısından daha etkin hale getirilmesi bile, nüfusun yarısından fazlasına etki etmeyecektir.

Kadınlar için avukatsız dava açmak ya da şikayette bulunmak için fiziksel olarak adliye mekanına gitmek zorunludur. Dava açmak ve Savcılığa şikayette bulunmak için örneğin Ankara Adliyesinde (Sıhhiye) tek bir numara sistemi mevcuttur. Avukatlar Barokart ile sıra numarası alarak işlemlerini halletmektedir, bu numaralar önceliklidir. Vatandaşlar için dava açma veya şikayette bulunma sırasının gelmesi, birkaç saati bulabilmektedir. Hukuk tevzi ve Savcılık müracaat yerleri etrafında oturma alanları da sınırlıdır. Adliye için bir adet kafeterya, herkese hizmet vermektedir. Dava için ödenmesi gereken harçlar, adliye içinde bulunan harç veznelere yatırılmaktadır.

Adliyedeki, nöbetçi işler dışında, tüm hizmetler 08:30-17:30 saatleri arasında verilmektedir. 12:30-13:30 arası öğle tatilidir ve bu saatlerde vezneler, tevzi büroları, fotokopi yerleri, mahkeme kalemleri kapalıdır. Öğleden sonraya sarkan duruşmalar dışında, öğle aralarında duruşma yapılmamaktadır. Duruşma saatleri ve sarkmalar sadece taraflar bakımından değil, duruşmaya gelecek tanıklar açısından da problem oluşturmaktadır. Davada taraf ya da tanık olan kadın çalışmasa bile, duruşmalar için evden adliyeye gelmesi, hem zaman gerektirir hem de maliyetlidir. Duruşmalar genellikle sabah 09:30 civarı başlamaktadır. Duruşmalardaki gecikmeler de, özellikle çalışan kadınlar açısından problem oluşturmaktadır. Davada taraf veya tanık olarak duruşmaya katılmak için neredeyse tüm gün işyerinden izin almak gerekmektedir. Yine mahkeme ara kararlarının yapılması ve takibi, davasını tek başına takip eden kadınlar açısından, başka bir gün yine işyerinden izin almak ya da evden çıkmak ve adliyeye gelme maliyetine katlanmak anlamına gelmektedir. Adliyede çocukların bırakılacağı yerlerin olmaması ve bekleme alanlarının kısıtlılığı da, kadınların adliye içi deneyimlerini ve adliyeye erişimlerini zorlaştırmaktadır.

Üstelik adliyeye erişim maliyeti yalnızca dolmuş-otobüs parasıyla ölçülemez. Türkiye'de kadınların sokağa çıkma pratiklerinin kısıtlı olduğu söylenebilir. Kadınların kentsel-kamusal mekanları kullanma pratiklerine dair yapılan araştırmada, kadınların yaşam alanlarının ev ve mahalle olduğu, yakınların izin vermemesi, ev işleri, yaşlı ve çocuk bakımı sebeplerin kadınların hareket özgürlüğüne engel olduğu, kadınların hane dışı alanla ilişkilenebilmelerinin genel olarak, ev üzerinden ve birincil ilişkiler üzerinden kurulduğu, kadınların kent içi hareketliliklerinin kısıtlanma sebeplerinin hane içi ilişkiler, güvenlik

problemi ve kaygı olduğu tespit edilmiştir.^[49] Seyahat etmekteki zorlukların, mali durumun ve çocuk bakımının kadınların adalete erişimi açısından sorun teşkil ettiğini vurgulayan CEDAW BM Komitesi, özellikle şiddet durumunda kadınların faile tamamen bağımlı olmasının, pek çok imkanı ortadan kaldırdığını belirtmektedir.^[50] Bu halde, kadınların adliyeye erişimleri ya da dava takibi sürecinde sık sık adliyeye gelip gitmelerinin, parasal maliyet dışında da yüksek bir maliyeti olduğu söylenebilir.

3. Yargısal maliyetlerin yüksekliği;

Adliyeye erişimin parasal maliyetinin, mahkemeye erişim maliyetinin yanında adeta devde kulak kaldığı söyleyebiliriz. Yargısal harçlar konusunda devletin görüşü şu şekilde genellenebilir:^[51]

Harç, kamu kurum ve kuruluşlarının sunduğu hizmetlerden yararlananlardan, bu yararlanmaları karşılığı alınan bedeldir. Yargı hizmetleri de, kuşkusuz kamu kurumlarının sunduğu en önemli hizmetlerden biridir. Anayasa'da herhangi bir yargı hizmetinin, ücretsiz olarak verileceğine ve kategorik olarak devletin harç alma yetkisi dışında tutulduğuna dair hüküm bulunmamaktadır.

Öte yandan mahkeme harçları, devlet açısından önemli bir gelir kaynağıdır. CEPEJ 2012 verilerine göre, devlet tarafından elde edilen yıllık mahkeme harcı veya vergisi Türkiye açısından 637.583.272 Euro'dur. Yine 2012 yılında mahkeme haçlarının mahkemelere, adli yardıma ve savcılıklara tahsis edilen bütçe içindeki payı %46'dır.^[52] Avrupa ortalaması %26,4'tür.^[53] Türkiye'de yargı bütçesinin neredeyse yarısı mahkeme harçları tarafından karşılanmaktadır.

2011 yılında yürürlüğe giren yeni HMK öncesi uygulamada dava açılırken, parasal değeri varsa belirli oranlarda nispi, parasal değeri olmayan işlerde maktu harçla birlikte, düşük miktar başvuru harcı ve tebligat giderleri tahsil edilmekteydi. Dava için gerekiyorsa tanık, bilirkişi ücretleri, zamanı geldikçe ve peyderpey ödeniyordu. Bu da, mahkeme masraflarının zamana yayılması, böylece daha kolay temin edilebilmesi anlamına geliyordu. Yeni HMK uygulaması ile, dava açma sırasında gider avansı adı altında, dava sürecinde yapılması muhtemel

[49] Alkan, *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı* (Ankara: DİPnot Yayınları, 2005).

[50] UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, "Concept Note."

[51] Anayasa Mahkemesi'nin 20.10.2011 tarih ve 2011/54 E., 2011/142 K. sayılı kararı.

[52] Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu (CEPEJ), *Avrupa Yargı Sistemleri 2014 Basımı (2012 Verileriyle): Adaletin Etkinliği ve Kalitesi*, 91.

[53] *Ibid.*, 93.

masraflar peşin olarak tahsil edilmektedir.^[54] Bu uygulamanın amaçlarından birinin, yüksek dava sayısının önüne geçmek ve “yargının hızlandırılması” olduğu söylenebilir. Çünkü, düşük miktarlara, çoğunlukla “gereksiz” dava açıldığı, diğer masrafların tahsilatında yaşanan gecikmelerin, yargılama süresini uzattığı düşünülmektedir.^[55] Yeni uygulamanın sonuçları, adli istatistiklere şu şekilde yansımıştır:^[56]

(...) 2012 yılı itibariyle hukuk mahkemeleri genelinde, bir önceki yıla göre toplam gelen davalarda %5,6 oranında azalma olmasına rağmen, çıkan davalarda bir önceki yıla göre %8,2 oranında azalma olduğu görülmüştür. 2012 yılında açılan dava sayılarındaki azalmanın nedeninin, 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun, 04.02.2011 tarihli 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile ilga edilmesi, HMK 120. maddesi ile gider avansı getirilmesi ve davacının yargılama harçları ile her yıl Adalet Bakanlığınca çıkarılacak gider avansı (*) tarifesinde belirlenecek olan tutarı dava açarken mahkeme veznesine yatırma zorunluluğu getirilmesinden (...) kaynaklandığı söylenebilir.

Yargılama masraflarının peşin alınması ile, hedeflenen amaçlardan birine, düşük oranlarla da olsa ulaşıldığı söylenebilir. Öte yandan hali hazırda yüksek yargısal maliyetler kişilerin hak arama özgürlüğünü kısıtlarken, bunların peşin tahsil edilmesi hak arama imkanlarını oldukça sınırlandırmaktadır. Mahkeme harçları ile hak arama özgürlüğü arasındaki ilişki, Anayasa Mahkemesi'nin

[54] 28 Eylül 2014 tarihinde 29133 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan “Hukuk Muhakemeleri Kanunu Gider Avansı” tebliğinin 4. maddesine göre “Davacı; a) Taraf sayısının beş katı tutarında tebligat gideri, b) Dava dilekçesinde tanık deliline dayanılmış ve tanık sayısı belirlenmiş ise tanık sayısına tanık asgari ücreti ve tebligat gideri; tanık sayısı belirtilmemiş ise en az üç tanık asgari ücreti ve tebligat gideri, c) Dava dilekçesinde keşif deliline dayanılmış ise keşif harcı avansı ile birlikte 85 TL ulaşım gideri, ç) Dava dilekçesinde bilirkişi deliline dayanılmış ise Bilirkişi Ücret Tarifesinde davanın açıldığı mahkeme için öngörülen bilirkişi ücreti, d) Diğer iş ve işlemler için 55 TL, toplamını avans olarak öder”. Bu miktarlar, yaklaşık olarak, 3 tanıklı bir boşanma davası için 270 TL, 1.000 TL talepli bir iş davası için 470 TL, yardım nafakası için (1 tanıklı) 220 TL'dir. Aynı davaların önceki uygulamadaki yaklaşık açılış maliyetleri boşanma davası için 70 TL, 1.000 TL talepli bir iş davası için 45 TL, nafaka davası için 50 TL'dir. Eski uygulama ile yeni uygulama arasındaki fark görmezden gelinemeyecek kadar büyüktür. Artık, dava açmak için yapılan başvuruda, eskisine göre neredeyse 4 katı fazla ödeme yapmak gerekmektedir.

[55] Bu tespit(ler), yasanın yürürlüğe girdiği ve uygulamanın başladığı dönemlerde yapılan kişisel gözlemlerimdir.

[56] *Adli İstatistikler 2012* (Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü), 160, <http://www.adlisicil.adalet.gov.tr>.

22.03.2012 tarih ve 2011/13 E., 2012/45 K. sayılı kararında şu şekilde açıklanmaktadır:^[57]

Kanun koyucunun yargı hizmetlerinin verilmesi karşılığında harç alınması biçiminde düzenleme yapma yetkisi bulunmakla birlikte, bunun Anayasa'nın 36. maddesinde düzenlenen adil yargılanma hakkını ihlal etmemesi için "harcın miktarının makul olması", "harcın alınmasında haklı bir amacın olması", "ulaşılacak istenen amaç ile harç miktarı arasında orantı olması" ve "ödeme gücü olmayanlar bakımından etkili adli yardım sisteminin olması" kriterlerine uyulması gerekmektedir. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları da bu yöndedir (Tolstoy-Miloslavsky/İngiltere, 13.6.1995, No: 18139/91; Kreuz/Polonya, 18.6.2001, No: 28249/95; Bakan/Türkiye, 12.6.2007, No: 50939/99; Ülger/Türkiye, 26.6.2007, No: 25321/02).

4. Davaların görülme hızındaki yavaşlık;

Adalet kurumlarına erişim başlığı altında ele alınabilecek bir diğer konu, hukuki sorunların çözülme hızıdır. Öncelikle, bazı Avrupa ülkelerinin aksine (Arnavutluk, Bulgaristan, Finlandiya, Fransa, Macaristan, İtalya, Letonya, Karadağ, Norveç, BK-İngiltere ve Galler, BK-Kuzey İrlanda ve Makedonya)^[58], Türkiye'de taraflara adli işlemlerin öngörülebilir süreleri hakkında bilgi sağlama zorunluluğu yoktur. Mahkemelerin hukuki uyumsuzlukları çözüme ulaştırma süresindeki gecikmeler, sürecin taraflarını mağdur edebilmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde AİHS 6. maddesine ilişkin davaların uzunluğu şikayetiyle açılan ve karara bağlanan dava sayıları, yargılama süresinin uzunluğunun oldukça ciddi bir mesele olduğunu göstermektedir. 2010 yılı için

[57] Anayasa Mahkemesi'nin adı geçen kararı keşif harcının peşin alınmasına ilişkin hükmün iptali istemine dairdir. Kararda Mahkeme keşif harcını ödeme gücü olmayanlar bakımından adli yardım olanağı bulunması ve harcın harcın, haklı bir amaç taşıması, makul ve orantılı olması ilkelerine de aykırı bir yönü olmadığı gerekçesiyle hükmü Anayasa'ya aykırı bulmamıştır.

Öte yandan Anayasa Mahkemesi 20.10.2011 tarih ve 2011/54 E., 2011/142 K. sayılı kararıyla, ceza davalarında temyiz harcı ödenmesini öngören hükmü, "Ödeme gücü olmayanlara etkili adli yardım sağlayacak bir sistem itiraz konusu kurulla birlikte düzenlenmediği gibi, genel olarak ceza yargılaması alanında da, harçlar dâhil yargılama giderlerinden muafiyet sağlayan adli yardım düzenlemesi bulunmamaktadır. Yine hukukumuzda adli yardıma ilişkin tek düzenleme olan 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun ilgili hükümlerinin, kurulla getirilen temyiz harcı bakımından da uygulanmasını sağlayacak herhangi bir atıf yapılmamıştır. Dolayısıyla kural, ödeme gücü olmayanlar bakımından mahkemeye erişim hakkını engelleyecek niteliktedir" gerekçesiyle Anayasa'ya aykırı bularak iptal etmiştir.

[58] Avrupa Adalet Etkinliği Komisyonu (CEPEJ), *Avrupa Yargı Sistemleri 2014 Basımı (2012 Verileriyle): Adaletin Etkinliği ve Kalitesi*, 97.

Türkiye aleyhine açılan davalarda dostane çözüme ulaşan dava sayısı, hukuk mahkemelerindeki gecikmeler için 31, ceza mahkemelerindeki gecikmeler için 15'tir. Hukuk mahkemelerindeki gecikmeye ilişkin 50, ceza mahkemelerindeki gecikmeye ilişkin 33 davada, Türkiye'nin 6. maddeyi ihlal ettiğine dair karar verilmiştir.^[59] AİHM, ceza davalarında 5 yıldan fazla, öncelikli hukuk davalarında^[60] 2 yıldan fazla (asgari 1 yıl 10 ay), karmaşık hukuk davalarında 8 yıldan fazla süreyi, makul süre ihlali olarak değerlendirmektedir.^[61] 31 Temmuz 2012 tarihli ve "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadı Temelinde Avrupa Konseyi Üye Devletlerinde Mahkeme Süreçlerinin Uzunluğu" başlıklı CEPEJ raporunda ise, hukuk, ceza, idari davaların tümünde gecikme sebepleri, mahkemenin yargı yetkisinin coğrafi dağılımı; hakimlerin başka yere tayin olması; hakim sayısının yetersiz olması; çok üyeli mahkemelerin (kürsülerin) sistematik şekilde kullanılması; geciken dava yükü; adli makamların hiç bir tedbire başvurmaması; usule ilişkin kurallarda sistematik eksiklikler; tarafların veya tanıkların çağrılmaması; usulsüz tebligat; mevzuatın geç yürürlüğe girmesi; idari makamlar ile yargı makamları arasında yargılama yetkisine ilişkin anlaşmazlıklar; dava dosyasının temyiz mahkemesine geç gönderilmesi; dava vekili, avukatlar yerel veya diğer makamlardan kaynaklanan gecikmeler; davanın görülmesinde yargının durağanlığı; bilirkişilere başvurulması; duruşmaların çok sık ertelenmesi; duruşmalar arasındaki süresinin çok uzun olması; duruşmanın başlamasında yaşanan büyük gecikme; Hükmün verilmesi ile mahkeme kalemine veya taraflara tebliğ edilmesi arasında çok uzun zaman geçmesi olarak tespit edilmiştir.^[62] Bu sebeplerin Türkiye açısından da geçerli olduğu söylenebilir.

Mahkemelerin yavaşlığı vatandaşlar açısından sorun teşkil etmektedir. TÜİK tarafından yapılan memnuniyet araştırmasının 2014 sonuçlarına göre; davaların karara bağlanma süresini sorun olarak görenlerin oranı %36,5'tir. Vatandaşların yaklaşık yarısı için, mahkemelerin davaları görme hızı problemdir. Aynı araştırma kapsamında "davaların karara bağlanma süresinde sorun var mı?" sorusu hakkında kadınların %56,92'si fikirleri olmadıklarını belirtirken,

[59] Avrupa Adalet Etkinliği Komisyonu (CEPEJ), *Avrupa Yargı Sistemleri 2012 Basımı (2010 Verileriyle): Adaletin Etkinliği ve Kalitesi*, 191.

[60] Öncelikli davalar şunlardır: İştten çıkarma, maaşların geri kazanımı ve ticaretin kısıtlanması gibi iş anlaşmazlıkları; kaza mağdurlarının tazmini; başvuru sahibinin hapiste olduğu davalar; polisin uyguladığı şiddete ilişkin davalar; başvuru sahibinin sağlık durumunun kritik olduğu davalar; başvuru sahibinin çok yaşlı olması; aile hayatı ve çocukların ebeveynleriyle olan ilişkilerini konu alan davalar; başvuru sahibinin fiziki durumunun ve kapasitesinin sınırlı olduğu davalar.

[61] *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadı Temelinde Avrupa Konseyi Üye Devletlerinde Mahkeme Süreçlerinin Uzunluğu* (CEPEJ, Temmuz 2012).

[62] *Ibid.*, 2.

%20,15’i “çok sorun var” ve %9,52’si “az sorun var” demiştir. Sorun görmeyen kadınların oranı %13,94’tür. Davaların karara bağlanması konusunda kadınların yaklaşık yarısının fikri olmaması, kadınların dava/mahkeme süreçleriyle ilişkisinin azlığı ile açıklanabilir. Diğer yandan bu konuda fikri olan kadınların yaklaşık %80’i, davaların karara bağlanma süresinde az ya da çok sorun olduğunu düşünmektedir.

Hakim ve savcıların iş yükündeki fazlalık da işleyişi yavaşlatmaktadır. Hem savcılık hem mahkemeler için personelin yetersiz olması, iş yükünün fazla olması mahkeme sisteminin en önemli sorunlarından. Diğer yandan iş yükünün fazlalığı, dosyaların ayrıntılı şekilde ele alınamamasını doğuracaktır, bu da adli bir yargılanma hissinden tüm tarafları uzaklaştıracaktır.

Hakim sayıları genel olarak vatandaşların adalete erişimi açısından önemliken, kadınların adalete erişiminde önemli bir nokta da, hakimlerin cinsiyet olabilmektedir. “Adalet kurumlarında kadınların şikayetlerini alıp, işleme koyabilecek nitelikli ve gereğine uygun kadın personelin eksikliği”, UNDP’nin kadınların adalete erişiminde tespit ettiği engellerden biridir.^[63] CEDAW, bu durumu “kadınların mahkemede yetersiz temsil, toplumsal cinsiyet dengesindeki bozukluklar” olarak belirtmekte ve adalete erişimdeki kurumsal ve usuli engeller arasında saymaktadır.^[64] Türkiye’de ilk derece mahkemelerinde görev yapan kadın hakim sayısının, erkek hakim sayısının yaklaşık yarısı olduğu söylenebilir. 2012 verilerine göre, Türkiye’de hakimlerin %65,6’sı erkek, %34,4’ü kadındır.^[65] Savcılarda durum çok daha kötüdür; %93,1’i erkek, %6,9’u kadın savcıdır.^[66] Hakimlerin ve savcılarının cinsiyeti de, kadınların adalete erişimini etkileyen unsurlardan biridir.

Kaldı ki, hakim ve savcılarının cinsiyetinden öte, cinsiyetçi bakış açıları, karar verme süreçlerinde etkili olabilmektedir. İnsan Hakları Derneği’nin “Kadına Yönelik Şiddette Yargının Rolü” başlıklı çalışmasında 10.000’den fazla dosya taraması yapılmış, Trabzon’da da, Muğla’da da, 18 yaş altı taciz ve şiddet olaylarında mahkeme kararlarına “kendi rızalarıyla” fikrinin yansıdığı tespit edilmiştir.^[67]

[63] Sarah Douglas, *Gender Equality and Justice Programming: Equitable Access to Justice For Women*, UNDP, 2007, 18.

[64] UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, “Concept Note,” 10.

[65] Avrupa Adaletinin Etkinliği Komisyonu (CEPEJ), *Avrupa Yargı Sistemleri 2014 Basımı (2012 Verileriyle): Adaletin Etkinliği ve Kalitesi*, 334.

[66] Ibid., 342.

[67] Projenin tam adı “Kadınlara Karşı Şiddetin Ortadan Kaldırılmasında STKların Yargı Üzerindeki Gözetim Kapasitesinin Güçlendirilmesi”dir. Proje sonuçları kamuoyu ile

5. Karmaşık usul işlemleri, hukuk dilinin anlaşılabilirliği

Adalete erişimde önemli bir başlık olan adil prosedür kapsamında, vatandaşların davalarını/kendilerini etkili şekilde savunmak için imkanları olup olmadığı, uyuşmazlıkların adil bir şekilde çözülüp çözülmediği, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı gibi durumlar tartışılmaktadır.

Mahkemedeki işlemler, genel olarak vatandaşlar tarafından sorun olarak görülmemektedir. TÜİK memnuniyet araştırması 2014 verilerine göre, mahkemelerdeki işlemleri sorun olarak görenlerin oranı %28,7'dir. Kadınların %58,42'sinin bu konuda fikri yoktur, sorun görmeyenlerin oranı ise %17,95'tir. %23,63'ü ise az ya da çok sorun görmektedir.^[68] Kadınlar arasında fikri olmayanların yaklaşık %60'lık oranı, kadınların mahkeme deneyimlerinin azlığı ile açıklanabilir. Öte yandan mahkeme işlemleri hakkında fikri olan kadınların yaklaşık %60'ı mahkeme işlemlerinde az ya da çok sorun olduğunu belirtmesi, deneyimin de olumlu yaşanmadığının bir göstergesi olabilir.

Her ne kadar yasaların lafzında ayrımcılığa rastlanmasa da, uygulamadaki tarafsızlık konusunda vatandaşların, yasaların tarafsız uygulandığını düşünmedikleri bir gerçektir. TÜİK memnuniyet araştırmasına göre yasaların herkese tarafsız uygulanmasını, mahkeme ve adli sistemin sorunlarından biri olarak görenlerin oranı %36,9'dur. Kadınların %54,52'sinin fikri yoktur, %20,28'i çok, %10,09'u az sorun olduğunu belirtirken, %15,12'si sorun görmediğini belirtmiştir.^[69] Yine kadınların yarısının yasaların tarafsız uygulanıp uygulanmadığı konusunda fikri olmamakla birlikte, fikri olan kadınların yaklaşık %60'ı, yasaların uygulanmasında tarafsız olunmadığını düşünmektedir. Bu oranın, adalet sistemine ilişkin güvenin oldukça düşük olduğuna dair bir karine teşkil ettiği düşünülebilir.

Diğer yandan adil prosedürler bakımından, mahkemelerin işleyişi ve uygulamanın tarafsızlığı yanında, sistemdeki yozlaşma da büyük önem taşımaktadır. Yozlaşmanın bir yanı "adalet sisteminde kayırmacılık ve güç ilişkileri" dir.^[70] Bu konu tarafsızlıkla da ilişkilidir. Transparency International'ın dünya çapında yürüttüğü araştırmanın 2013 yılı Türkiye sonuçlarına göre, araştırmaya

paylaşılmamıştır. <http://www.ihd.org.tr/kadina-karsi-siddetin-ortadan-kaldirilmasi-projesi/>, E.T. 05.09.2015.

[68] TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2014, "Mahkemelerdeki İşlemlerde Sorun Var mı?"

[69] TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2014, "Yasaların Herkese Tarafsız Uygulanmasında Sorun Var mı?"

[70] Mithat Sancar ve Suavi Aydın, "Biraz Adil, Biraz Değil..." *Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı* (TESEV Yayınları, 2009), 35 vd.

katılanların %43'ü yargıda yozlaşma/çok yozlaşma olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların %13'ü, son 1 yıl içinde yargı sisteminde rüşvet verdiğini belirtmiştir.^[71] CEDAW, devletin sorumlu olduğu işlerin özelleştirilmesini ve bu alanlardaki yozlaşmayı, yargı sisteminde bağımsızlık ve özerkli olmaması ile birlikte, kadınların adalete erişimindeki engellerden biri olarak kabul etmektedir.^[72]

Davanın karara bağlanmasıyla temyiz süreci başlamaktadır. İstisnalar olmakla birlikte, kararların temyizi kabildir. Ancak temyiz için yeniden masraf yapmak gerekmektedir.^[73] Temyiz süreleri de özellikle davasını kendi takip eden kadınlar açısından kısa kalmaktadır.^[74] Ayrıca yeni HMK uyarınca temyiz talebinin “kötüniyetli” yapıldığı anlaşılırsa, kötüniyetli taraf 500 TL'den 5.000 TL'ye kadar disiplin para cezası ile cezalandırılabilir (HMK 368/1 yollamasıyla HMK 329).

Bazı kararların icrası için kesinleşmesi gerekmektedir. Kesinleşme için ya tarafların temyiz yoluna başvurmamış olması ya da temyiz incelemesinden geçen kararın onanması gerekir. Örneğin boşanma davasının kabulü kararının hukuk alanında sonuç doğurması için kesinleşmesi gerekmektedir. HMK 367/2 uyarınca kişiler hukuku, aile hukuku ve taşınmaz mal ile ilgili aynı haklara ilişkin kararlar kesinleşmedikçe yerine getirilemez. Bu bakımdan temyizde geçen uzun süreler, sonuç alınmasını zorlaştırmaktadır.

7. Mahkeme kararlarının uygulan(a)maması

Kişilerin adalet duygularını tatmin eden kararların verilmesi ve bu kararların hayata geçmesi, adalete erişim sürecinin son aşaması olarak düşünülebilir. Kadınların zararını karşılayacak uygun tazminat biçimlerinin yokluğu, ayrımcı olmayan, önleyici, vaktinde, tatminkar, orantılı ya da dönüştürücü çözümlere

[71] Global Corruption Barometer 2013, National Results: Turkey. Araştırmaya göre en yüksek yozlaşmanın %66 ile siyasi partilerde olduğu düşünülmektedir. %42 ile eğitim sistemi ve %43 ile sağlık sistemi yargı ile aynı oranlara sahiptir. Katılımcıların %38'i polisin, %42'si de kamu görevlilerinin yozlaştığını düşünmektedir. Diğer yandan katılımcıların %23'ü polise, %20'si kayıt ve izin sistemlerine rüşvet verdiğini belirtmiştir.

[72] UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, “Concept Note.”

[73] Yargıtay'a ceza davalarında başvurma harcı alınmasına yönelik hüküm Anayasa Mahkemesi kararı ile iptal edilmiştir. Yargıtay hukuk dairelerine başvurmak için 2015 yılı Harçlar Tarifesine göre 45.60 TL maktu harç ve 136 TL temyiz yoluna başvurma harcı ödemek ve ayrıca posta masrafları adı altında, dosyanın hacmine göre değişen bir miktar ücret yatırmak gerekmektedir.

[74] Temyiz süreleri asliye hukuk mahkemelerinde tebliğden itibaren 15, sulh hukuk mahkemelerinde tebliğden itibaren 8, iş mahkemelerinde tefhimden itibaren (yüze okunmadan itibaren) 8 ve ceza mahkemelerinde tefhimden itibaren 7 gündür.

erişimi sağlamakta başarısız bir adalet sistemi, BM CEDAW Komitesi tarafından kadınların adalete erişimindeki engeller olarak belirtilmiştir.^[75]

Şiddet gören kadınların aldığı koruma ya da tedbir kararlarının etkisizliği de önemli bir sorundur. Çoğu kadın, defalarca uzaklaştırma kararı almasına rağmen, partnerlerinin şiddetinden korunamamaktan şikayetçidir. Ne kadar çok koruma kararı verilirse verilsin, bu kararların etkin şekilde uygulanmaması, özellikle şiddet durumlarında mağduriyeti iki katına çıkarmaktadır.

Daha önce belirttiğim gibi, mahkemenin lehe bir karar çıkması her zaman adaleti sağlamaya yetmeyebilir. Kadınların adalete erişiminde “adalet arayışıyla yola çıkan kadınları koruyucu mekanizmaların eksikliği”^[76] de, mahkeme kararlarının etkililiğini azaltmaktadır. Örneğin şiddete maruz kalan kadınların adalete erişim sürecindeki önemli çözüm mekanizmalarından biri olması olarak sığınma evleri, erişim bakımından da kapasite açısından da oldukça yetersizdir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) verilerine göre, Haziran 2013 itibarıyla Türkiye’de toplam 120 kadın sığınma evi bulunmaktadır. Bu sığınma evlerinin 87’si KSGM, 32’si yerel yönetimler, 1’i ise sivil toplum kuruluşunca işletilmektedir.^[77]

Sonuç

Adalete erişim ne sadece kadınların sorunudur, ne de yalnızca mahkeme süreçleriyle kısıtlıdır. Hukuki uyumsuzluğun doğumundan etkili şekilde çözülmesine kadar geçen süreci kapsar. Bu süreçteki aksaklıklar, aslında adalet anlayışındaki eksikliklerin bir göstergesidir. Kadınlar adalete erişim sürecinde, toplumda egemen cinsiyet rolleri gereği, erkeklere göre daha mağdur olabilmektedir. Eğitimsizlik, sosyal yaşamdan dışlanma, eve kapanma, yoksulluk gibi olgular da mağduriyeti katmanlaştırmaktadır.

Kadınların *hukuksal problemlerinde danışma ve temsil eksikliği* adalete erişim önündeki engellerden biridir. Adli yardım sistemindeki yargılama giderlerinden muafiyet ve ücretsiz avukatlık hizmeti oldukça kısıtlıdır ve bu hizmetlere kolay ulaşılamamaktadır. Adli yardım başvurularında istenen belgeleri toplamak

[75] CEDAW/C/GC/33, Kadınların Adalete Erişimi Hakkında Genel Tavsiye, 23 Temmuz 2015.

[76] Douglas, *Gender Equality and Justice Programming: Equitable Access to Justice For Women*, 18.

[77] “Sığınmaevleri Mağdurlara Yetişemiyor” başlıklı haber, <http://www.milliyet.com.tr/siginmaevleri-magdurlara-yetisemiyogundem/detay/1754620/default.htm>, E.T. 05.09.2015

bile sorun olmaktadır. Üstelik örneğin asgari ücretle çalışan ya da babasından vb aylık alan ya da üzerinde mal olan ancak bu mal üzerinde tasarruf hakkı olmayan kadınların adli yardım hizmetinden yararlanması çok zordur. Adli yardım hizmeti yaygınlaştırılmalı, herkes açısından kolay ulaşılabilir olmalıdır. Adli yardım fonu Adalet Bakanlığı tarafından artırılmalı, ceza yargılamasındaki zorunlu müdafilik sistemine benzer şekilde, hukuk davalarında da zorunlu avukatlık hizmeti getirilmeli, hukuk davalarında adli yardım ihtiyari olmaktan çıkarılmalıdır. Kadınlara hukuki danışma hizmeti verecek hukuk klinikleri gibi oluşumların yaygınlaştırılması da, adalete erişim önündeki engelleri kaldırmaya yönelik önlemler olarak tartışılmaktadır.

Kadınların *adalet kurumlarına erişimindeki engeller* de adalete erişimde diğer bir sorun alanıdır. Burada hem fiziksel engeller hem de adalet hizmeti sunanlardan kaynaklanan engeller etkilidir. Özellikle ev içi şiddete maruz kalan kadınların polis ve savcılık deneyimlerinin, mağduriyetlerini artırdığı söylenebilir. Bunun için örneğin her karakolda, toplumsal cinsiyet eğitimi almış, kadına yönelik şiddet, istismar gibi vakalarla özel olarak ilgilenecek, kadın personelin istihdamı sağlanmalıdır. Şiddet, istismar, taciz gibi durumlarla ilgilenen, şikayetleri alan savcıların da, aynı şekilde davalara bakan hakimlerin de, kadın haklarına ilişkin toplumdaki genel duyarsızlık halinden başışık, ayrımcı değer yargılarından ve cinsiyetçi bakış açısından uzak bir şekilde hizmet vermeleri, kamu görevlilerinin kadınların haklarının ihlali konusunda yeterli duyarlılığı göstermeleri gerekmektedir. Hizmetin bu şekilde verilmesinin temini için, kamu görevlilerinin kişisel sorumluluğunu öngören mekanizmalar kurulabilir.

Adalet kurumlarına fiziksel erişim de kadınlar açısından sorun teşkil etmektedir. Öncelikle toplumda kadınların kamusal mekanları kullanma düzeyleri düşüktür. Yoksulluk, evde çalışma, yaşlı ve çocuk bakımı gibi unsurlar, kadınların hukuksal süreçlere katılmalarında zaman ve kaynak eksikliği yaratmaktadır. Adliyede duruşmaların gecikmesi, ara işlemler sebebiyle davaların uzaması, özellikle çalışan kadınların işyerinden izin almasında zorluklar yaşamalarına ve bir süre sonra ya işlerini ya da davalarını kaybetmelerine yol açabilmektedir. Adliye mekanında bekleme yerlerinin kısıtlılığı, çocuk bakım yerlerinin olmaması gibi sebeplerle de, kadınlar adliye mekanından uzak durmayı tercih edebilmektedir.

Yargısal maliyetlerin yüksekliliği kadınların adalete erişimindeki engellerden biridir. Özellikle hukuk davalarında, örneğin, eşine karşı taraf olan kadınların yüksek yargı harçlarını ödemekte sıkıntı yaşaması olasıdır. Dava harcını bulamadığı için davasını açamayan kadınların, bir çeşit “kaderlerine razı olma” durumu yaşamaları mümkündür. *Davaların görülme hızındaki yavaşlıkla* birlikte, mahkemelerin adalet dağıtan kurumlar olduğuna dair inanç baştan

sarsılabilmektedir. Boşanma, koruma, mülkiyet anlaşmazlıklarının karara bağlandığı mahkemelerin sayısının ve hakim, savcıların artırılması, iş yükü sebebiyle uzun süren yargılamaları kadınlar açısından problem olmaktan çıkarabilecektir. Ayrıca yargısal harç ve vergilerin de düşürülmesi ile ödeme güçlüğü çekenlerin kolaylıkla adli yardım hizmetinden faydalandırılması yönünde düzenlemeler yapılması gerekmektedir.

Karmaşık usul işlemleri ve sistemdeki yozlaşma da, kadınların adalete erişimindeki engellerdendir. Burada yaşanan kayırmacılık ya da güç ilişkileri, kadınların mağduriyetini artırmaktadır. Herkese eşit, tarafsız muamele gösterilmeli, yasalar, hakim, savcıların kişisel kanaatlerince yorumlanmadan uygulanmalıdır. Diğer yandan kadınlar bir şekilde sisteme dahil olmuş olsalar da, *hukuk dilinin anlaşılabilirliği* kadınları sistemin dışına itebilmektedir. Bu nedenle adalet süreçlerinde, kadınların kendilerini kolaylıkla ifade edebilmelerini sağlamanın yanında, kadınların sürecin dışında kalmalarını önlemek için, usul işlemlerinin basitleştirilmesi, dilin sadeleştirilmesi gerekmektedir.

Adalete erişimi bir süreç olarak ele aldığımızda, sürecin sonunda verilen kararın, tek başına bir anlamı yoktur. Kadınlar açısından en büyük problem, elinde mahkeme kararı olmasına rağmen hala sorunlarının çözülmemesidir. *Mahkeme kararlarının uygulan(a)maması*, en büyük sorunlardan biridir. Türkiye’de koruma/ tedbir kararlarının etkisizliği, nafaka alacaklarının icrasında yaşanan sorunlar, şiddet, istismar gibi durumlarda koruyucu mekanizmaların eksikliği ve azlığı, görüşmeciler tarafından da ortaya konmuştur. Adalet arayışıyla yola çıkan kadınların, süreç sonucunda bir neticeye ulaşamamaları, adalete erişim önündeki engellerdendir. Bu sebeple, sadece yasaların çıkarılması değil, yasaların uygulanması ve kadınların hayatlarında bir fark yaratabilmesi için gerekli önlemlerin alınması, uygulanmayan mahkeme kararları için uygulayıcılarının sorumluluğuna gidilmesi gerekmektedir.

Kadınların adalete erişimi önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik her faaliyette, liberal normatif eşitlik prensibinin başarısızlığı göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle yalnızca yasaların herkese eşit, tarafsız hükümler öngörmesi yetmemektedir, yasaların uygulanmasında da ortaya çıkan eşitsizlikleri gören ve bunların üstesinden gelmeye çabalayan bir “eşitlik” anlayışına ihtiyaç vardır. Kadınlar için adalete ancak bu şekilde ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

Adli İstatistikler 2012. Adalet Bakanlığı Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü, <http://www.adlisicil.adalet.gov.tr>, E.T. 09.12.2013

Alkan, Aytan. *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı*. Ankara: Dipnot Yayınları, 2005.

Altıparmak, Özlem. “Pro Bono ve Adalete Erişim.” *Bianet – Bağımsız İletişim Ağzı*. <http://www.bianet.org/bianet/hukuk/151037-pro-bono-ve-adalete-erisim>, E.T. 09.12.2013

American Bar Association. *Access to Justice Assessment Tool: A Guide To Analyzing Access to Justice for Civil Society Organizations*. American Bar Association, 2012.

Anayasa Mahkemesi, 30.12.2010 tarih ve 2008/105 E., 2010/123 K. sayılı kararı

———. 20.10.2011 tarih ve 2011/54 E., 2011/142 K. sayılı kararı.

Ankara Üniversitesi Ev-İçi Adalet Birimi, <http://evici-adalet.org/>, E.T. 09.12.2013

Avrupa Adaletin Etkinliği Komisyonu (CEPEJ). *Avrupa Yargı Sistemleri 2014 Basımı (2012 Verileriyle): Adaletin Etkinliği ve Kalitesi*. CEPEJ Çalışmaları. Fransa: Avrupa Konseyi Yayınları, 2014. <http://www.sgb.adalet.gov.tr/ekler/yayin/cepej-raporu-2015-turkce.pdf>

———. *Avrupa Yargı Sistemleri 2012 Basımı (2010 Verileriyle): Adaletin Etkinliği ve Kalitesi*. CEPEJ Çalışmaları. Çev. Lingua Tercüme ve Çeviri Hizmetleri. Fransa: Avrupa Konseyi Yayınları, 2012. <http://www.cepej.adalet.gov.tr/dosya/dokumanlar/2010-yili-CEPEJ.pdf>.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadı Temelinde Avrupa Konseyi Üye Devletlerinde Mahkeme Süreçlerinin Uzunluğu. CEPEJ, Temmuz 2012. <http://www.cepej.adalet.gov.tr/dosya/dokumanlar/MAHKEME-SURECLERININ-UZUNLUGUNA-ILISKIN-RAPOR.pdf>, E.T. 05.09.2015

Bedner, A. W., J. A. C. Vel, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, and Faculteit der Rechtsgeleerdheid. “An Analytical Framework for Empirical Research on Access to Justice.” Article / Letter to editor. 15, 2010. <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/18074>.

CEDAW/C/GC/33, Kadınların Adalete Erişimi Hakkında Genel Tavsiye, 23 Temmuz 2015.

Douglas, Sarah. *Gender Equality and Justice Programming: Equitable Access to Justice For Women*. United Nations Development Programme, 2007.

Global Corruption Barometer 2013, *National Results: Turkey*, <http://www.transparency.org/gcb2013/country/?country=turkey>, E.T. 05.09.2015

Gould, Jon B., and Scott Barclay. "Mind the Gap: The Place of Gap Studies in Sociolegal Scholarship." *Annual Review of Law and Social Science* 8, no. 1 (2012): 323–335. doi:10.1146/annurev-lawsocsci-102811-173833.

Macdonald, Roderick A. "Access To Justice in 2003- Scope, Scale, Ambitions." Canada: The Law Society of Upper Canada, 2003.

Milovanovic, Dragan. *An Introduction to the Sociology of Law*. 3 edition. Criminal Justice Pr, 2003.

Mossman, Mary Jane. "Gender Equality, Family Law and Access to Justice." *International Journal of Law and the Family* 8 (1994): 357.

———. "Shoulder to Shoulder: Gender and Access to Justice." *Windsor Yearbook of Access to Justice* 10 (1990): 351.

Munger, Frank. "Mapping Law and Society." In *Crossing Boundaries: Traditions and Transformations in Law and Society Research*, edited by Austin Sarat, 21–88. Northwestern University Press, 1998.

Nelken, David. "Gap Problem in the Sociology of Law: A Theoretical Review, The." *Windsor Yearbook of Access to Justice* 1 (1981): 35.

Sancar, Mithat, ve Suavi Aydın. "Biraz Adil, Biraz Değil..." *Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı*. TESEV Yayınları, 2009.

Silbey, Susan S. "Law and Society Movement." Edited by Herbert M. Kritzer. *Legal Systems of the World: A Political, Social and Cultural Encyclopedia*. Santa Barbara, California: ABC CLIO, 2002.

Tushnet, Mark. "Legal Scholarship: Its Causes and Cure." *Yale Law Journal* 90 (1981 1980): 1205.

TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2015, 18 Ağustos 2015, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18660>, E.T. 05.09.2015.

———. Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2014, *Mahkeme ve Adli Sistem ile İlgili Konuları Sorun Olarak Görenlerin Oranları*, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/yasamapp/yasam.zul>, E.T. 05.09.2015.

———. Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2014, “*Mahkemelerdeki İşlemlerde Sorun Var Mı?*”, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/yasamapp/yasam.zul>, E.T. 05.09.2015.

———. Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2014, “*Yasaların Herkese Tarafsız Uygulanmasında Sorun Var Mı?*”, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/yasamapp/yasam.zul>, E.T. 05.09.2015.

Türkiye’de Kadın İşgücü Profili ve İstatistiklerinin Analizi. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2014, Ankara.

UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women. “Access to Justice- Concept Note for Half Day General Discussion,” Ocak 2013. <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/Discussion2013/ConceptNoteAccessToJustice.pdf>. E.T. 05.09.2015

UNDP. “Access to Justice: Practice Note.” United Nations Development Programme, 2004.

“Adli Yardım İsteyen Kadınlara Verilen Avukat Desteği” başlıklı, 20.08.2013 tarihli haber, <http://www.sondakika.com/haber/haber-adli-yardim-isteyen-kadinlara-verilen-avukat-4961102/>, E.T. 05.09.2015.

“Kadınlara Karşı Şiddetin Ortadan Kaldırılmasında STKların Yargı Üzerindeki Gözetim Kapasitesinin Güçlendirilmesi”. <http://www.ihd.org.tr/kadina-karsi-siddetin-ortadan-kaldirilmesi-projesi/>, E.T. 05.09.2015.

“Legal Framework and Access to Justice”, <http://www.gsdr.org/go/topic-guides/gender/legal-framework-and-access-to-justice#intl>, E.T. 05.09.2015.

“Sığınmaevleri Mağdurlara Yetişmiyor” başlıklı haber, <http://www.milliyet.com.tr/siginmaevleri-magdurlara-yetisemiyogundem/detay/1754620/default.htm>, E.T. 05.09.2015